

'Het Dordtsche probleem' opgelost?

De vroegere loop der rivieren bij Dordrecht.

Geert Renting

In 1917 publiceerde C. Easton een artikel onder de titel 'Het Dordtsche probleem, de vroegere loop der rivieren bij Dordrecht' (Easton, 1917, pp. 1-37). Easton zwengelde daarin de aloude, in feite al sinds de 16e eeuw spelende, discussie over de waterstaatkundige situatie, i.c. de rivierenloop, rond Dordrecht vóór de Sint-Elizabethsvloed van 1421 opnieuw aan en promoveerde deze tot 'Hét Dordtsche probleem'. Tot nu toe lukte het nog niet de tegenstrijdige denkbeelden tot elkaar te brengen. In dit artikel komen die verschillende denkbeelden ter sprake. Het zijn echter nieuwe inzichten in de 13e-eeuwse rivierenloop ten oosten van Dordrecht die uiteindelijk een verrassend nieuw licht op dat 'Dordtsche probleem' werpen. Vooral een plausibele verklaring van een omdraaiing van de stroomrichting in de Dordtse Oude of Voorstraatshaven, oftewel het oude riviertje Thuredrecht, verenigt veel uit de hypothesen der verschillende deelnemers aan de discussie over 'Het Dordtsche probleem'.

Vroegere denkbeelden

Het tracé van het riviertje Thuredrecht vormt al vele jaren onderwerp van, soms verhitte, discussie tussen historisch geografen die zich met de wateren rond Dordrecht van vóór de Sint-Elizabethsvloed bezig houden. Beekman (1948, p. 207) noemde de Thuredrecht het *riviertje, waaraan ter weerszijden de stad Dordrecht opkwam, die er haar naam aan ontleende, dat liep van de Merwede naar de Dubbel en nog binnen genoemde stad is overgebleven* (als Voorstraatshaven). Dat

ook het westelijk deel van de Voorstraatshaven, langs de Grote Kerk, een natuurlijke waterloop zou zijn, is echter omstreden. Van de Wall (1790, p. 82) constateerde in ieder geval reeds, dat in een charter uit 1290 *buiten twijfel wordt gesproken van die Haven welke de geheele Stad, van het Grootte-Hoofd tot aan den Gevangen Toorn doorsnijdt*, dat wil zeggen dat in 1290 het westelijk deel van de Voorstraatshaven er reeds moet hebben gelegen. Volgens Van Dalen, die over de natuurlijkheid van dat tracé zijn twijfels heeft, kan het inderdaad kloppen dat de Voorstraatshaven reeds in 1290 langs de Grote Kerk liep, want kort tevoren werden *blijkens de oude stadsrekeningen van het jaar 1284 twee bruggen geslagen*. Hieruit leidt Van Dalen af dat kort voor de bouw van die bruggen de verbinding Visbrug-Oude Maas nèt tot stand moet zijn gebracht (Van Dalen, 1931, p. 18).

Ramaer vond, net als Van Dalen, dat het westelijk deel van de Voorstraatshaven kunstmatig is. Vooral omdat het noordoostelijk deel van de Voorstraatshaven, bij het Groothoofd, *zooveel breeder is dan het overige deel*, is het volgens Ramaer waarschijnlijk *dat dit laatste, ook het deel bezuiden de wallen, gegraven is* (Ramaer, 1913, p. 443). Daarentegen meende Easton aan te kunnen tonen dat de gehele Voorstraatshaven, dus ook het deel langs de Grote Kerk, als deel van de Thuredrecht *oudtijds ten westen van de tegenwoordige Bom (bij de Grote Kerk) zuidwestwaarts omhoog en zich met de Dubbel verenigde* (Easton, 1917, p. 29). Ook dit deel van de Voorstraatshaven ziet Easton dus als een natuurlijk water, stromende van het Groothoofd naar de Bom en verder. Eastons veronderstelling klinkt aannemelijk omdat de tegenwoordige stroomrichting in de Voorstraatshaven dezelfde is als die waarvan hij uitgaat. De mening van Van Dalen staat daarmee in schril contrast. Hij ziet in de Voorstraatshaven het laatste deel van een riviertje dat, uit de Grote Waard komende, langs de huidige Visstraat stroomde, bij de Visbrug een knik naar het noordoosten maakte, om tenslotte op de Merwede uit te komen.

Dit artikel is geschreven naar aanleiding van: Easton, C., Het Dordtsche probleem, de vroegere loop der rivieren bij Dordrecht. In: Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap 34 (1917), pp. 1-37.

De aanname van Van Dalen impliceert, in tegenstelling tot Easton, een stroming in de Voorstraatshaven/Thuredrecht vanuit de Grote Waard tot naar het Groothoofd en de Merwede. Deze veronderstelling duikt ook nog weer op bij Jensma (1985, p. 6), ondanks de eerdere weerlegging door Jorissen (1963, p. 7), welke laatste daarmee trouwens het standpunt van Easton en Beekman deelde: *Waterloophkundig is dit (de uitmonding op de Merwede) onmogelijk; het water van de Maas heeft nimmer neiging vertoond naar de Waal/Merwedebedding af te vloeien, wel omgekeerd*. Volgens Van Dalen en Jensma moet er, impliciet, want ze lijken het zich zelf niet te realiseren, een omkering in stroomrichting door de Voorstraatshaven hebben plaatsgevonden. Later en nu stroomt deze immers zuidwaarts, van het Groothoofd naar de Bom. Ook Stades realiseert zich dit probleem met betrekking tot de stroomrichting: *Uit gegevens valt niet te concluderen of dit water als vermoedelijke Thure(drecht) een natuurlijke doorlopende verbinding (zuidwaarts langs de Grote Kerk) vormde (...) of dat dit een veenstroom of binnenwater was dat in noordelijke richting stroomde en later naar de Maas toe is uitgegraven* (Stades, 1988, p. 39). Zij kiest dus niet tussen Easton/Beekman en Van Dalen/Jensma. Daarmee geeft Stades het standpunt weer dat tot nu toe als het verstandigst kon worden omschreven. De rivierenloop in en om Dordrecht van vóór de Sint-Elizabethsvloed is namelijk al een hevig punt van discussie vanaf 1516, toen een commissie werd ingesteld die de territoriale claims op verdrongen land en visserijen moest uitzoeken en vastleggen, en 1560, toen een poging werd ondernomen het oude tracé van de Maas terug te vinden. Sindsdien is de discussie niet meer geluwd en eigenlijk verzand in tegenstrijdigheden en zelfs persoonlijke vetes.

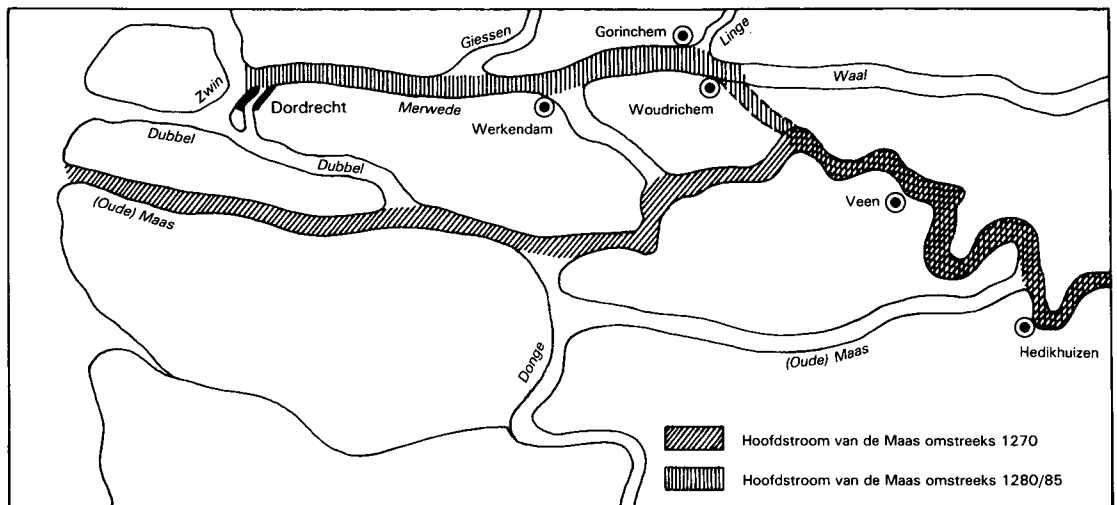
Toch lijkt het nu, op grond van een nieuwe interpretatie van de bekende feiten, mogelijk om het belangrijkste strijdpunt binnen die in 1917 door Easton tot 'Het Dordsche probleem' uitgeroepen polemieken tot een oplossing

te brengen. Het blijkt namelijk zeer wel mogelijk de zojuist al aangestipte omkering in stroomrichting in de Voorstraatshaven te verklaren, waardoor Van Dalens opvatting uiteindelijk de voorkeur verdient boven die van Easton c.s.

Een nieuwe visie

De situatie moet als volgt zijn geweest. In het begin van de 13e eeuw vorderden de ontginningen in de omgeving van Dordrecht gestaag. Door het veengebied ten zuiden en oosten van de stad stroomden de nu verdwenen rivieren Maas en Dubbel. De Dubbel splitste zich zuid-oostelijk van Dordrecht uit de Maas af om in noordwestelijke richting naar de stad te stromen en deze een paar honderd meter zuidelijk te passeren. Vanuit de Dubbel splitste zich een noordelijk lopende tak af: de Thuredrecht, die in het toen nog jonge Dordrecht ter hoogte van de Visbrug naar het noordoosten afboog en als (latere) Oude of Voorstraatshaven bij het Groothoofd op de Merwede uitwaterde. Niet alleen het nog hoge veengebied van de Grote Waard, ten zuiden van de stad, maar ook de brede monding bij het Groothoofd en de visserij 'Dordtsmonde', die zijn aanvang bij de uitmonding van de Voorstraatshaven/Thuredrecht nam, duiden op een aanvankelijke uitwatering op de Merwede. Vóór Van Dalen c.s. dus en tégen Easton c.s. Het feit echter dat heden ten dage de Voorstraatshaven de andere kant uitstroomt, lijkt hiermee ongerijmd, maar is onomstotelijk.

Wat nu is er dan na het begin van de 13e eeuw in de omgeving van Dordrecht voorgevallen dat het water door de stad de andere kant uit is gaan stromen? Begin 13e eeuw stroomden ten zuiden van Dordrecht de Maas en de Dubbel als vanouds van het oosten naar het westen. Ten noorden van de stad lag de Merwede, die nog afboog naar het noorden, via de huidige Noord. Ter plaatse van de huidige Oude Maas, tussen Dordrecht en Zwijn-

Figuur 1. Veranderingen in de loop van de hoofdstroom van de Maas, ca. 1270-1285.

drecht, lag een zwingebied, dat zich met vloed misschien regelmatig met water vulde, maar met eb grotendeels droogviel. Hiervoor zijn diverse bewijzen aan te voeren, waaronder het pas opduiken van een veer op Zwijndrecht in 1337 (Easton, p. 17; Van de Wall, p. 7) en het feit dat de rivier ten zuidwesten van Dordrecht de naam 'Dubbel' droeg en dus in ieder geval in veel ruimere mate vanuit de Dubbel gevoed werd dan door het 'zwin' vanuit de Merwede. Voorts lag de belangrijke Dordtse tol op de Voorstraatshaven/Thuredrecht bij de Tolbrug in de stad en niet op dat eventuele water ten westen van de stad in het 'zwin'gebied. Dus zoo er ten westen van Dordrecht in zeer ouden tijd een doorlopende geul mag hebben bestaan, kan men aannemen, dat dit hoogstens een ondiepe en onbevaarbare getijdgeul is geweest (Van Rheineck Leyssius, 1940, p. 68).

De oorzaak van het omdraaien van de stroomrichting in de Voorstraatshaven moet mijns inziens worden gezocht in belangrijke 'permanente' stroomvolumeverplaatsingen die zich in de tweede helft van de 13e eeuw tussen de Maas/Dubbel en de Merwede voordeden (figuur 1). Stol toonde in zijn artikel over

de opkomst en ondergang van de Grote Waard al aan dat er twee stroomverleggingen hebben plaatsgevonden in de hoofdstroom van de Maas ten oosten van Dordrecht: de eerste omstreeks 1135 en de tweede in de jaren '70 van de 13e eeuw. Stol verklaart dat uit de 'crisistoestand' die in 1277 en 1281 in het gebied pal noordelijk van de Grote Waard heerste. In die jaren vaardigde Floris V dijkbrieven uit voor dat gebied. *Deze toestand zal, behalve aan maaiveldverlaging, dienen te worden toegeschreven aan het feit dat de Merwede sinds kort ook het overgrote deel van het Maaswater af moest voeren (...). Het belangrijkste gevolg voor de Grote Waard van deze rivierloopveranderingen was, dat sinds de jaren zeventig van de 13e eeuw het overgrote deel van het Maaswater niet meer dóór de Grote Waard stroomde, maar er langs* (Stol, p. 138). Wat betekende dat concreet voor de waterstaatkundige situatie bij Dordrecht?

- De Maas vervoerde véél minder water; dus ook de Dubbel, net als de daar weer uit spruitende Voorstraatshaven/Thuredrecht, slonk in volume.
- De Merwede daarentegen vervoerde veel meer water, wat een toenemende waterdruk

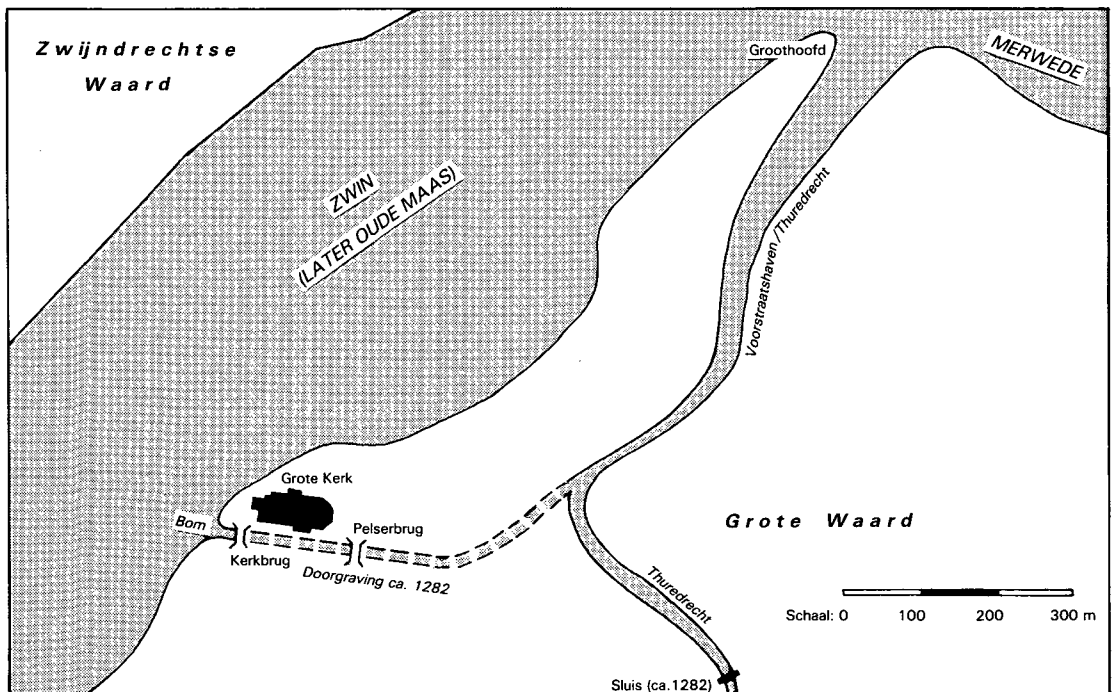
op het 'zwin' tussen Dordrecht en Zwijndrecht tot gevolg had, maar óók resulteerde in een toenemende waterdruk vanuit de Merwede op de mond van de Voorstraatshaven/Thuredrecht bij het Groothoofd.

Het gevolg was natuurlijk dat waar eerder de Thuredrecht bij de Visbrug naar het noordoosten afboog om haar waterlast bij het Groothoofd op de Merwede te spuien, geleidelijk het water juist een weg de andere kant uit zocht: bij het Groothoofd de Voorstraatshaven/Thuredrecht en zo ook de Grote Waard in. Naast de genoemde stroomvolumeverplaatsing zal voortgaande bodemdaling door inklinking van het ontgonnen veen in die Grote Waard er nog toe hebben bijgedragen dat Merwedewater, via de Thuredrecht/Voorstraatshaven, steeds meer tot hinder van de Grote Waardbewoners werd. Dit verklaart meteen dat in een oorkonde van 22 maart 1282 sprake is van een *nieuw gelegde sluis* 'bi de port ter dubble waert' (Teixeira de

Mattos, 1936, pp. 152-153). Daarmee werd het stadswater gescheiden van dat in de *dubbele waert*, dus de Grote Waard. In 1377 was de overlast van het water vanuit Dordrecht in de Grote Waard overigens zelfs zozeer toegenomen dat de sluis in de scheepvaartverbinding werd afgedamd (Ramaer, 1899, p. 104; Teixeira de Mattos, 1936, p. 153).

Is het vreemd te veronderstellen dat door het gestegen waterpeil in de Voorstraatshaven/Thuredrecht deze rond 1282, bij het aanleggen van voornoemde sluis, werd uitgegraven langs de Grote Kerk naar het 'zwin', waarin inmiddels, door dezelfde stroomvolumeverplaatsing, de huidige Oude Maas zich begon af te tekenen? (figuur 2).

Zoals al eerder genoemd, duiken er rond 1285 bij de Grote Kerk opeens twee kennelijk nieuwe bruggen op. In de stadsrekeningen van 1285/86 staat *die pelsersbrueghe* vermeld, in combinatie met *die kerkebrueghe*. Dat twee nieuwe

Figuur 2. Het tracé van de Thuredrecht/Voorstraatshaven, ca. 1270-1285.

bruggen al meteen namen hebben, kan verklaard worden uit het feit dat ze ongeveer tegelijk werden gebouwd en dus meteen van elkaar onderscheiden moesten kunnen worden. De naam Kerkbrug ligt, gezien de situering, nogal voor de hand. En was er vlakbij de Pelsersbrug misschien een pelterij gevestigd? Voor ondermeer de aanschaf van vele planken, naast zaagkosten en achttien dagen loon voor *Meyster Janne den timmerman* werden uit de stadskas meer dan 27 ponden betaald (Dozy, 1891, p. 53). Dit bedrag vergelijkend met de in dezelfde stadsrekeningen gespecificeerde bouw van een nieuwe *coeghe* (koggeschip), die ruim 23 ponden vergde (Dozy, pp. 40-41), kan de conclusie niet anders luiden dan dat er zeer ingrijpende herstellingen aan de Kerk- en Pelsersbrug werden uitgevoerd, of veeleer, dat er sprake is van twee vernieuwde of nieuwe bruggen. Easton (p. 28) gaat er van uit dat er slechts sprake was van herstellingen; uiteraard omdat volgens zijn opvatting de Voorstraatshaven bij de Grote Kerk een natuurlijke stroom was waaroverheen reeds bruggen lagen. Maar gezien het forse bedrag gaat het hier toch hoogstwaarschijnlijk om nieuwe bruggen. Dat er feitelijk sprake is van het graven van dat deel der Voorstraatshaven is niet in de stadsrekeningen te vinden, maar het gegeven dat in de rekening over 1284/85 posten staan vermeld betreffende *den byschope die wihede die grote kerke ende kerkhof* (Dozy, p. 18) en *Haren Gerarde den pape doe hi voer omme den byschope die wihede onser vrouwen Kore Kerke kerkhof* (Dozy, p. 21) zou kunnen duiden op de mogelijke doorgraving van het oude kerkhof en de inwijding van het nieuwe.

Een sluis tussen het 'hoge' stadswater in de Voorstraatshaven en de 'lage' Grote Waard en het doorgraven van de Voorstraatshaven naar de Bom/Oude Maas om het bij het Groothoofd invloeiende Merwedewater probleemloos in de Oude Maas, in plaats van in de Grote Waard, af te laten stromen, zijn twee waterstaatkundige maatregelen die de ingrijpende wijzigingen welke rond 1277-1282 in het

stroomregime rond Dordrecht zijn opgetreden, bevestigen.

Dat het waterniveau in de Grote Waard gedaald was, waardoor instroming vanuit de stad plausibeler werd, wordt nog eens ondersteund door de aanleg van de Maasdam en de Dubbel-dam, aan de westzijde van de Grote Waard, in of kort na 1282 (Henderikx, 1977, pp. 415-416). Deze dammen zullen immers aangelegd zijn in niet al te brede rivieren, gezien het technisch kunnen van die dagen. De voorheen brede Maas, en dus ook de Dubbel, moeten daartoe eerst flink in volume afgenomen zijn.

Conclusie

Waar Stades nog in 1988 schreef dat uit gegevens niet te concluderen viel of de Thuredrecht/Voorstraatshaven een natuurlijke doorlopende verbinding, zuidwestwaarts langs de Grote Kerk, vormde, of dat de oude veenstroom om wat voor reden dan ook uitgegraven is langs de Grote Kerk, blijkt het op grond van een andere interpretatie van de feiten, aangevuld met nieuwe inzichten in de 13e-eeuwse waterstaatkundige situatie rond Dordrecht, nu wel degelijk mogelijk een conclusie te trekken waar kempfanen als Ramaer, Van Dalen en Easton gedurende tientallen jaren van polemiek nooit op uit kwamen. Lang heeft Eastons opvatting de boventoon gevoerd. Zo ook meende Toebak in 1983 nog partij te kunnen kiezen vóór Easton, die de Thuredrecht dus als natuurlijke veenstroom zag die al vanouds noord-zuid door het hele tracé van de Voorstraatshaven stroomde, dus ook langs de Grote Kerk (Toebak, p. 157), en tégen Van Dalens idee van de Thuredrecht als Dubbeltak die naar het Groothoofd stroomde.

De meest aannemelijke conclusie inzake 'Het Dordsche probleem' is, gezien de huidige stand van zaken, dat het deel van de Voorstraatshaven vanaf de Visbrug noordoostwaarts tot het Groothoofd het laatste deel was van een uit de Grote Waard stromende tak

van de Dubbel: de Thuredrecht, die bij het Groothoofd uitmondde op de Merwede en vandaar haar weg, via de Merwede/Noord naar het noorden vervolgde. De (huidige) Voorstraatshaven langs de Grote Kerk was er nog niet.

Rond 1277/1282 was de stroomvolumeverplaatsing in de Maas bij Hedikhuizen en Veen – een flink eind oostelijk van Dordrecht – dermate sterk noordelijk gericht, dat zeer veel Maaswater in plaats van door de Maas zuidelijk van Dordrecht, door de Merwede, noordelijk van de stad, stroomde. Hierdoor, en nog versterkt door de gronddaling in de Grote Waard, sloeg de hydrografische balans tussen de Maas in het zuiden en de Merwede in het noorden door. Water uit de Grote Waard stroomde niet meer bij Dordrecht de Merwede op; nee, Merwedewater wilde juist de Grote Waard in. De Dordtse bestuurders construeerden een oplossing die de waterstaatkundige problemen beëindigde: door een sluis richting Grote Waard en een kanaal Voorstraatshaven/Thuredrecht, langs de Grote Kerk, naar de (nieuw ontstane) Oude Maas aan te leggen, passeerde het water de Grote Waard buitendijks, maar bleef de scheepvaart door de stad, langs tol, kades en pakhuizen, onverminderd mogelijk.

Van Dalen benaderde de waarheid uiteindelijk het meest, zij het dat hij nooit een verklaring gaf voor de onwaarschijnlijke omkering in stroomrichting die zijn idee van de Voorstraatshaven als Dubbeltak impliceerde. In dit artikel is, in het kort, gepoogd die omkering in stroomrichting te verklaren, waarbij terloops de waterstaatkundige noodzaak van de verlenging van de Voorstraatshaven, door middel van een doorgraving van onder andere het kerkhof van de Grote Kerk, in circa 1282, aanmerkelijk is gemaakt.

‘The Dordrecht Problem’ solved? The former course of the rivers near Dordrecht.

The author proposes a solution to ‘The *Dordrecht Problem*’: a long-standing discussion among geographers concerning the course of the rivers near and through the town of *Dordrecht* before the St Elizabeth’s Flood of 1421.

The heart of his argument is an explanation of how the direction of the current of the old river *Thuredrecht*, which ran through *Dordrecht*, was reversed, presumably in the third quarter of the 13th century.

This reversal was caused by a major decrease of water flowing through the river *Maas* south of *Dordrecht*, combined with a major increase of the amount of water flowing through the river *Merwede* north of the town.

This could account for the fact that in c. 1282 a sluice was built between *Dordrecht* and the swampy hinterland south of the town. By then the water level in the hinterland had become relatively low because of the decreasing amount of water in the river.

Finally the author argues that, in c. 1282, because of the reversed direction of the current, the digging of a canal next to the main church of *Dordrecht* was called for to get rid of the increasing surplus water. This contradicts earlier authors who claim that this canal, which still exists, is of natural origin.

Literatuur

- BEEKMAN, A. A. (1948). De wateren van Nederland aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage, Nijhoff.
- DALEN, J. L. van (1931). Geschiedenis van Dordrecht, deel I. Dordrecht, Morks Czn.
- DOZY, Ch. M. (1891). De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1284-1424. 's-Gravenhage, Nijhoff.
- EASTON, C. (1917). Het Dordtsche probleem, de vroegere loop der rivieren bij Dordrecht. In: Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap 34, pp. 1-37.
- HENDERIKX, P. A. (1977). De zorg voor de dijken in het baljuwschap Zuid-Holland en in de grensgebieden ten oosten daarvan tot het einde van de 13e eeuw. In: K. N. A. G. Geografisch Tijdschrift 11, pp. 407-427.
- JENSMA, Th. W. (1985). Ach lieve tijd Dordrecht, 1. Zwolle, Waanders.
- JORISSEN, F. (1963). Over het ontstaan van Dordrecht. In: Jaarverslag ‘Oud-Dordrecht’, 1963, pp. 5-14.

- RAMAER, J.C. (1899). Geographische geschiedenis van Holland bezuiden de Lek en Nieuwe Maas in de Middeleeuwen. Verhandeling van de Kon. Akad. van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nwe Reeks, II, no. 3. Amsterdam, Johannes Muller.
- RAMAER, J.C. (1913). Het hart van Nederland in vroegere eeuwen. In: Tijdschrift K.N.A.G. 30, pp. 429-451.
- RENTING, G. (1991). Verdrongen land; herwonnen land. Historische geografie van het Eiland van Dordrecht. Alphen a/d Rijn, Canaletto (verschijnt in het najaar).
- RHEINECK LEYSSIUS, Th. van (1940). Dordrecht aanvankelijk gebouwd op een schiereiland van den Zwijndrechtschen Waard. In: Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en Oudheidkunde, pp. 65-75.
- STADES-VISCHER, M.E. (1988). De Grote of Onze Lieve Vrouwekerk van Dordrecht; architectuur-historisch onderzoek en documentatie naar aanleiding van de restauratie 1983-1987. Zeist, Rijksdienst voor de Monumentenzorg.
- STOL, T. (1981). Opkomst en ondergang van de Grote Waard. In: Holland 13, pp. 129-145.
- TEIXEIRA DE MATTOS, L.F. (1936). De waterkeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland, deel IX, de eilanden (vervolg). Afd. VI, het Eiland van Dordrecht en de in Zuid-Holland gelegen landen van den Biesbosch. 's-Gravenhage, Nijhoff.
- TOEBAK, P.M. (1983). J.C. Ramaer; onderzoeker met polsstok en waterlaarzen. In: Holland 15, pp. 145-158.
- WALL, P.H. van de (1790). Handvesten en Privilegiën der Stad Dordrecht, dl. I. Dordrecht, Van Braam.

Figuur 3. Fantasiegezicht op Dordrecht en de Grote Waard in 1421. Uit: *Antiquitates Germanicae*, Amsterdam, 1714 (foto: Gemeentelijke Archiefdienst Dordrecht).